

УДК 159.955:377

СКЛАДОВІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ СУЧАСНОГО ФАХІВЦЯ

Тарасова О.В.

Криворізький національний університет

Представлено теоретичний огляд складових психологічної готовності до професійної діяльності сучасного фахівця, зокрема обґрунтовано поняття «професійне мислення» та визначено психолого-педагогічні засади та перспективи розвитку професійного мислення у студентів.

Ключові слова: професійна мобільність, психологічна готовність, професійне мислення.

Постановка проблеми. При підготовці фахівця у вищому навчальному закладі здійснюється активний пошук можливостей розвитку, формування системи ціннісних орієнтацій, моделювання свого майбутнього, формування образу майбутньої професії. Саме на цьому етапі надзвичайно важливо сформувати у студентів внутрішнє усвідомлення багатоваріантності можливостей розвитку, уміння співвідносити особисті ціннісні орієнтації із загальнолюдськими, уміння сприймати світ в русі, пристосовуватися до нестримно змінних умов, тобто формувати професійну мобільність [1, с. 115].

Поняття «професійна мобільність» у науковій літературі трактується неоднозначно. Так, у великому психологічному словнику професійна мобільність визначається як «здатність і готовність особистості досить швидко й успішно опановувати нову техніку та технологію, набувати знання й уміння, яких бракує, що забезпечує ефективність підготовки до нової професійної діяльності» [2, с. 24].

Активне дослідження професійної мобільності почалися у 70-і роки ХХ століття. Професійну мобільність на той час визначали переважно як готовність робітника, до швидкої зміни у виконуваних виробничих завдань [3, с. 467-472].

Поняття професійної мобільності фахівця розкрито в наукових розвідках вітчизняних учених (Н. Ничкало, Л. Сушенцева, О. Щербак) та зарубіжних науковців (П. Блау, Н. Василенко, Е. Корчагін, Г. Мухамедзянов, О. Олейнікова, О. Філатов, Д. Чернилевський).

Поняття «професійна мобільність» має декілька визначень, які, за великим рахунком, є тотожними. Вони характеризують мобільність як здатність людини швидко й ефективно самоорганізовуватися, змінюватися відповідно до життєвих і професійних потреб, адаптуватися до певного професійного середовища та професійних груп й, кінець-кінців, ефективно працювати [3, с. 469].

Професійна мобільність безпосередньо залежить від якості та ефективності психологічної готовності. У зв'язку з цим особливу увагу викликають шляхи (методи, прийоми) формування психологічної готовності майбутніх фахівців і критерії її оцінювання.

Основною метою цієї статті є огляд складових психологічної готовності до професійної мобільності сучасного фахівця, а також характеристика професійного мислення як одного із компонентів професійної діяльності сучасного фахівця.

Виклад основного матеріалу. Психологічна готовність – це не тільки властивість чи ознака окре-

мої особистості, це концентрований показник діяльної сутності особи, міра її професійної здатності.

Психологічна готовність включає в себе, з однієї сторони, запас професійних знань, умінь і навичок; з іншої – сукупність психічних особливостей особистості: переконання, інтереси, здібності, професійне мислення, розвинена пам'ять, працездатність, емоційність, моральний потенціал особистості, що забезпечать успішне виконання професійних функцій.

Психічні особливості й моральні якості є основою установки майбутнього фахівця на усвідомлення функцій праці, професійної позиції, оптимальних способів діяльності, співвіднесення своїх здібностей з можливостями й водночас є характеристиками психологічної готовності.

У структурі психологічної готовності до професійної мобільності виділяють такі складові:

- мотиваційна;
- пізнавально-оперативна;
- емоційно-вольова;
- психофізіологічна;
- оцінююча.

Розкриємо суть кожної із цих складових.

Мотиваційна складова включає в себе професійні установки, інтереси, прагнення займатися професійною діяльністю. Її основою є професійна спрямованість (особисте прагнення людини застосувати свої знання в обраній професійній сфері), в якій виражається позитивне ставлення до професії, нахил та інтерес до неї, бажання вдосконалювати свою підготовку і т. д. Стійкість, глибина і широта професійних інтересів та ідеалів визначається професійною спрямованістю.

До пізнавально-операційного аспекту психологічної готовності входять професійна спрямованість уваги, уявлень, сприймання, пам'яті, професійне мислення, здібності, знання, дії і операції, необхідні для успішного здійснення професійної діяльності. Особливістю уваги фахівця є його можливість до переключення з одного об'єкта на інший. Вона характеризується достатньою стійкістю, обсягом, концентрацією.

Цілеспрямоване формування професійної уваги, пам'яті, уявлення є важливим фактором підвищення психологічної готовності. Серед якостей пізнавально-операційного компонента готовності значне місце займає професійне мислення. Воно виявляється в умінні виявити виробничі ситуації, явища, факти, розпізнати, моделювати їх, спрогнозувати можливі наслідки. А для цього фахівцеві необхідний високий рівень теоретичних знань, творче мислення і ґрунтовний багаж загальної культури.

Емоційно-вольова складова психологічної готовності – почуття, вольові процеси, що забезпечують успішний перебіг і результативність діяльності фахівця; емоційний тонус, емоційна сприйнятливість, цілеспрямованість, самовладання, наполегливість, ініціативність, рішучість, самостійність, самокритичність, самоконтроль. Зміст психологічної готовності характеризується зв'язком інтелектуального й емоційного в сфері особистості. Так знання явища людиною – важливий факт, але не менш важливим є осмислення людиною цього явища, тобто те, який зміст вносить сама людина в це явище. Зміст психологічної готовності визначає характер зв'язку між знаннями професійно-етичного особистісного змісту діяльності і його переживаннями. Не можна обмежуватись тільки накопиченням знань і розвитком інтелекту. Не менше уваги треба приділяти й емоційній стороні, формуванню культури почуттів.

Психофізіологічний аспект психологічної готовності складають упевнення у своїх силах, прагнення наполегливо і до кінця доводити розпочату справу, здатність вільно керувати своєю поведінкою та поведінкою інших, професійна працездатність, активність і саморегулювання, урівноваженість і витримка, динамічний темп роботи. Ці властивості і здібності забезпечують вчителю високу працездатність у виконанні професійних функцій.

Оцінююча складова передбачає самооцінку своєї професійної підготовки і відповідність процесу розв'язання професійних завдань оптимальним зразком.

Поняття готовності до діяльності віднайшло своє поглиблення і конкретизацію в працях українського психолога В. О. Моляко (спочатку в контексті психології трудового навчання і виховання, потім – у психології творчості). Як зазначає науковець, формування психологічної готовності до праці повинно бути спрямоване на професійний рівень діяльності як на певний орієнтир, еталон майбутньої роботи, тобто і сам процес допрофесійної підготовки, тим більше професійної, слід пов'язувати з виконанням не тільки навчальних завдань, а й обов'язково таких, що максимально наближені до реальних виробничих умов [4].

Важливим компонентом структури психологічної готовності до професійної мобільності є професійне мислення. Розвинуте професійне мислення – важливий аспект процесу професіоналізації особистості та передумова її успішної професійної діяльності. Аналіз психологічної літератури з проблеми дослідження показав, що поняття «професійне мислення» не має чіткого та єдиного визначення. У сучасній психології виділяються різні підходи до характеристики професійного мислення. Професійне мислення розглядається як особливість мислення фахівця, обумовлена характером професійної діяльності відносно об'єкта праці (Г. С. Костюк, Т. В. Кудрявцев, Б. М. Теплов, В. В. Чебишева та інші), як процес розв'язування задач у тій чи іншій галузі діяльності (Ю. М. Кулюткін, З. О. Решетова, С. Л. Рубінштейн та інші).

Узагальнюючи досвід вивчення поняття «професійне мислення», потрібно вказати, що у ряді наукових досліджень професійне мислення пояснюється як процес розв'язування професійних

задач у тій чи іншій галузі діяльності, а в деяких дослідженнях професійне мислення розглядається як тип орієнтування фахівця у предметі своєї професійної діяльності. Однак, найчастіше поняття «професійне мислення» вживається одночасно в обох цих значеннях. Так прийнято говорити про «технічне» мислення інженера, робітника у певній галузі, про «клінічне» мислення лікаря, «просторове» мислення архітектора, «економічне» мислення економіста й менеджера, «художнє» мислення працівників мистецтва, «математичне» мислення тощо.

Безумовно, мисленнєві процеси у різних фахівців проявляються за одними й тими ж психологічними законами, однак є специфіка предмета, засобів, результатів праці, відносно яких здійснюються мисленнєві операції. Тому, насамперед, враховуються деякі особливості мислення фахівця, що дозволяють йому успішно виконувати професійні завдання на високому рівні майстерності: швидко, точно, оригінально розв'язувати як ординарні, так і неординарні задачі в певній предметній галузі. Таких фахівців звичайно характеризують як людей творчих у своїй професійній галузі, як людей, що по-особливому сприймають предмет своєї діяльності й здатні до раціоналізаторства, новаторства, відкриття нового. Отже, *професійне мислення* – це мисленнєва діяльність, яка спрямована на розв'язання професійних задач у певній предметній галузі. Якщо специфіка професійного мислення залежить від своєрідності задач, які розв'язуються різними фахівцями, то якість професійної діяльності чи рівень професіоналізму залежить від розвиненості професійного мислення.

Найбільш продуктивним, на наш погляд, у дослідженні проблеми професійного мислення є акмеологічний підхід (А. А. Баталов, Д. Н. Завалішина, Є. О. Климов, Ю. К. Корнілов, А. К. Маркова), який розглядає професійне мислення як структурний компонент професіоналізму. Професійне мислення пояснюється як система, що розвивається у структурно-цілісне утворення та включає пізнавальний, операційний і особистісний компоненти. В якості системоутворювального розглядається операційний компонент (прийоми мислення – мисленнєві дії і операції), на основі якого відбувається перетворення в межах пізнавального компонента і формуються конкретні професійно значимі особливості мислення. Ступінь сформованості загальних мисленнєвих дій і операцій визначає рівень розвитку професійного мислення у будь-якій сфері діяльності.

Досліджуючи природу професійного мислення, потрібно звернутися до класифікації типів мислення. У сучасній психології прийнято розрізняти теоретичне й практичне мислення (останнє є предметом нашого дослідження), або теоретичний і практичний інтелект.

Досліджуючи теоретичне та практичне мислення, С. Л. Рубінштейн і

Б. М. Теплов [5, 6] у своїх наукових працях виділили суттєві особливості практичного мислення:

- зв'язок із дійсністю, з безпосереднім практичним перетворенням дійсності (акцентування на регуляційній функції мислення);

- конкретність такого мислення («припасування» до одиничних, часткових обставин дії);

– часові обмеження в проходженні мисленнєвих операцій.

Зважаючи на те, що професійне мислення є й практичним мисленням, розглянемо функції практичного мислення. Регуляційна функція, як істотна характеристика психічного відображення, особливо значима для практичного мислення. Вона акцентує його включення у безпосереднє реальне перетворення професіоналом об'єкта праці: це мислення в дії, для дії й діями (тобто операційними утвореннями, які підлягають, як правило, негайному здійсненню). Дана особливість розглядалася С. Л. Рубінштейном і Б. М. Тепловим як найважливіша розпізнавальна ознака теоретичного й практичного мислення в їхньому відношенні до практики.

Когнітивна функція практичного мислення вказує на конкретність в умовах діяльності. Ця характеристика відносно розуму полководця особливо підкреслювалася Б. М. Тепловим, який зауважує, що «у багатьох галузях наукової творчості представники обох типів розуму (абстрактного й конкретного – авт.) можуть досягти більших, іноді – великих результатів. Але у військовій справі конкретність мислення – необхідна умова успіху. Справжній військовий геній – це завжди «геній цілого» і «геній деталей» [5, с. 271]. «Витончена спостережливість», як компонент практичного мислення, відзначалася С. Л. Рубінштейном.

Специфіка практичного мислення передбачає включення до структури завдань образно-чуттєвих компонентів, які виконують численні функції у динаміці та розвитку мислення, інтуїції, оціночних суджень та визначають «ключові» компоненти виробничої ситуації. Різниця між теоретичним і практичним видами мислення, на думку Б. М. Теплова, полягає в тому, що «вони по-різному пов'язані з практикою... Робота практичного мислення переважно спрямована на розв'язання часткових конкретних завдань..., тоді як робота теоретичного мислення спрямована переважно на пошук загальних закономірностей» [5, с. 147]. І теоретичне, і практичне мислення пов'язані з практикою, але практичне мислення має прямий, безпосередній зв'язок із нею. Зважаючи на це, практичний інтелект, як правило, кожного разу націлений на розв'язання практичного завдання, і його висновки безпосередньо перевіряються практикою. А теоретичний інтелект виступає як опосередкований: він перевіряється на практиці лише на підсумкових етапах роботи. Тому особливості практичного мислення тісно пов'язані з професійною діяльністю та походять із її змісту й специфічних особливостей.

Своєрідність професійного мислення пов'язана з орієнтуванням фахівця у предметі своєї діяльності, а також з використанням знарядь, способів, методів впливу на цей предмет, тобто з психологічним аспектом професійної діяльності.

Досліджуючи зв'язок предметного змісту і технології професійної дії з формами та логікою професійного мислення, О. М. Леонтьєв і А. А. Баталов вказують, що специфічний предмет немов «диктує» технологію її осмислення, і мислення професіонала наслідує форму й логіку даного об'єкта, підкоряється йому. Формуючись в умовах

виробництва, професійне мислення стає вищим регулятором пізнавально-практичної діяльності людей у цих умовах. Регулююча функція професійного мислення проявляється у різних формах, починаючи від формулювання й сприйняття професійних завдань і завершуючи способами втілення думки в реальних продуктах виробництва. У деяких випадках ця функція мислення виступає досить чітко (розробка планів соціального й економічного розвитку підприємства, перебудова технологічного процесу, пошук шляхів підвищення продуктивності праці, раціональна організація робочого місця і прийомів праці і т.п.), в інших випадках регулююча функція професійного мислення носить прихований характер (виконання звичних моторних дій і операцій, читання знайомих креслень, прийняття стандартних рішень і т.п.). Різноманітні й зовнішні прийоми вираження думки в умовах виробництва: якщо в умовах повсякденного спілкування думка виражається переважно у формі слова, то в умовах виробництва вона систематично виражається у вигляді дій, схем, креслень, цифрових показників і, зрештою, у вигляді кінцевих матеріальних продуктів праці.

Професійна діяльність в сучасних умовах праці потребує від фахівців розвиненого професійного мислення, професійної творчості. *Професійна творчість* – це знаходження нових нестандартних способів розв'язання фахових задач, аналіз професійних ситуацій, прийняття професійних рішень. Результатами професійної творчості може бути: нове розуміння предмета праці (нові ідеї, закони, концепції, принципи), новий підхід до реалізації професійних дій (нові моделі, технології, правила), одержання нових результатів у професійній діяльності тощо.

Висновки. Отже, специфіка професійного мислення залежить від своєрідності задач, що розв'язуються різними фахівцями, разом з тим, якість професійної діяльності, рівень професіоналізму та професійної мобільності залежить від розвиненості професійного мислення. Професійне мислення може проявлятися у формі розуміння під час виконання професійної діяльності та у формі творчого самостійного розв'язання нових (принаймні, для даного працівника) професійних задач. Раціональний підхід до професійної підготовки фахівців дає змогу сформулювати модель майбутнього фахівця, яка б містила основні вміння, навички та якості, а саме: високий рівень загальноосвітньої, політехнічної та професійної підготовки; професійну мобільність; розвинуте професійне мислення; моральну готовність виконувати соціальну роль працівника високої кваліфікації, повагу до своєї професії; дбайливе ставлення до матеріальних цінностей (обладнання, інструмент, сировина та ін.); комунікабельність, вміння працювати у колективі; відповідальність за якість виконаної роботи; дисциплінованість, сумлінність, ініціативність; раціональність мислення; пізнавальну активність та самостійність; уважність, спостережливість, наполегливість у досягненні мети; навички планувати і контролювати свої дії; вміння об'єктивно оцінювати результати своєї роботи; постійне прагнення вдосконалюватися в обраній професії; готовність працювати за новими технологіями (та їх розробляти).

Список літератури:

1. Іванченко Є. А. Професійна мобільність майбутніх фахівців / Є. А. Іванченко. – О.: Просвіта, 2004. – 120 с.
2. Мещеряков Б. Г. Большой психологический словарь / Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко. – М.: Прайм-Еврознак, 2003. – 672 с.
3. Шпекторенко І. Поняття та структура феномену професійної мобільності державного службовця / І. Шпекторенко // Університетські наукові записки. – 2007. – № 4(24). – С. 467-472.
4. Моляко В. А. Психология конструкторской деятельности / В. А. Моляко. – М.: Машиностроение, 1983. – 134 с.
5. Рубинштейн С. Л. О мышлении и путях его исследования / Рубинштейн С. Л. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – 147 с.
6. Теплов Б. М. Избранные труды: в 2 т. / Теплов Б. М. – М.: Педагогика, 1985. – Т. 1. – 328 с.
7. Костюк Г. С. Учебно-воспитательный процесс и психическое развитие [под ред. Л. Н. Прокопиенко]; [сост. В. В. Андриевская, Г. А. Балл, А. Т. Губко, Е. В. Проскура] / Костюк Г. С. – К.: Радянська школа, 1989. – 608 с.

Тарасова Е.В.

Криворожский национальный университет

**СОСТАВЛЯЮЩИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ГОТОВНОСТИ
К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ МОБИЛЬНОСТИ СОВРЕМЕННОГО СПЕЦИАЛИСТА****Аннотация**

Представлен теоретический обзор составляющих компонентов психологической готовности к профессиональной мобильности современного специалиста, а именно обосновано понятие «профессиональное мышление», указаны психолого-педагогические условия и перспективы развития профессионального мышления у студентов.

Ключевые слова: профессиональная мобильность, психологическая готовность, профессиональное мышление.

Tarasova O.V.

Kryvyi Rih National University

**PSYCHOLOGICAL READINESS COMPOUNDS
TO PROFESSIONAL MOBILITY OF MODERN SPECIALIST****Summary**

It is introduced a theoretical overview of psychological readiness compounds to professional mobility of modern specialist, the concept of «professional thinking» is explained and psychological and pedagogical basic concepts and perspectives of professional thinking development are determined.

Keywords: professional mobility, psychological readiness, professional thinking.